

TÁJ ÉS VILÁG GONDJA

„A levegő csudálatosan tiszta, a dombok szeszélyes vonalai élesek, a sziluettek határozottak. A kaszálók nagy, szabálytalanul is nyugalmas foltok, a szántók élénken tarka, szabályos csíkok, s a foltok és csíkok, színek és formák szokatlan, furcsa elosztása, kavarodása a szeszélyesen dimbes-dombos területen meglepően egyéni. S az éles rajzú, tompán színes tájban — mint rafináltan megkomponált képen — a látó szem észre fogja venni a kontrasztjaival nagyszerűen ható embert és az ember alkotásait.“

Így látta Kós Károly Kalotaszeget 1932-ben, s hogy mi is így látjuk ma, több mint negyven év múltán, abban nemcsak a táj emberöltöket túlélő állandóságát, hanem állhatatos szeretőjének kétségeket és gáncsokat elhárító írói győzelmét ismerjük fel. Ennyi is, a lírai újraigazolódás, elégséges ok volna, hogy e század első felében irigylésemel-tóan aktív, példamutatóan termékeny, sok területen irányt szabó művésztől, közéleti emberről, Brassai Sámuel után valóban az utolsó erdélyi polihisztorról beszéljünk, sorra vegyük az építész, az író, a poli-tikus, a szerkesztő, a grafikus, a könyvkiadó, a mezőgazdasági tanár pályaszakaszait. Ha megkésve, ha olykor vitathatóan, monográfiák tes-zik ezt, tanulmányok és újra meg újra vitacikkek elevenítik fel mind-azt, ami Kós Károly nevéhez fűződik. Ez már az irodalomtörténeti, a művészettörténeti halhatatlanság. De a kilencvenéves Kós Károlyt nem a múltidézéssel (nemegyszer: elfogult hánytorgatással) ünnepelhetjük igazán, hanem — válaszainak újraértékelése mellett — kérdéseinek meg-idezésével is. Vajon e pátriárka-korú alkotó, szervező túlélte műveit, híveit, olvasóit, vagy olyasmire érzett rá egy háromnegyed, egy fél év-századdal ezelőtt, ami az utána következő nemzedékeket ugyancsak fog-lalkoztatja? A táj, Kalotaszeg, de azon túl a megtartó szülőföld hűségese e ragaszkodásával vajon korszerűtlen jelenséggé vált, vagy az egyik lehetséges utat kereste, amely az egyetemeshez, a népeket összekötő humánumhoz vezethet? Nem a *Budai Nagy Antal*, a *Varju-nemzetség* mű-vészi hiteléről, a magyar és román templomok, iskolák, mezőgazdasági épületek, lakóházak szépségéről, az *Erdélyi Helikon* és a Szépmíves Céh irodalompolitikájának helyességéről vagy elfogultságairól, tévedéseiről van csupán szó, hanem egy magatartás megítéléséről, egy magatartásról, amelyre most különösen erős fénycsóva hull. A történelem (és az iro-dalom) spirálisának furcsa játéka ez.

Kós Károly életművének lényegéhez maradunk hűek tehát, ha kér-déseit nem a múlt kulisszái, hanem a jelenkori történelem parancsa szerint fogalmazzuk újra; ha nem csupán példásan szép életére, három-negyed évszázadot (!) egységbe fogó munkásságára emlékezünk, hanem arra, ami már több a névnel: tőle függetlenül erkölcsi erő, megkerülhe-tetlen törvény. Tudatosan vállalva hát a logikátlanság, a tiszteletlenség

vádját, a továbbiakban egy 1973-as keltezésű könyvből idézünk, még csak nem is egy Kós-tanítvány könyvéből, amely azonban az évfordulón gondjainkból sok mindent megvilágít.

Íme, az első idézet, e Kóssal „párhuzamos“ (vagy talán mégis őt folytatató?) kötetnek mindjárt az elejéről: „Az európai horizontok nagy kémlelője [Babits], aki az erdélyi irodalmat valamilyen ősi regionalizmustól féltette, magásra emelt mércével állapítja meg, hogy a székely kalandsorozatok [a *Jégtörő Mátyás*] aranszájai mögött, az oly sokszor ködösnek tartott háttérben nagyobb s messzebb sugárzó motívumok feszülnek; egy végocokkat feszegető szándék ábeli nyugtalanságú, minduntalan fölhangzó kérdései; a halál színe előtt törvényszerűleg fölújuló sajogás: mi célra vagyunk e világon? S a vele járó gomolyag: magány és közösség, természet és civilizáció, hit és mítosz, illúzió és szerelem...“ Sütő András az idézett könyv, az *Istenek és falovacskák* szerzője, írószövetségi rangjára nézve a Romániai Írók Szövetségének alelnöke, írói rangját tekintve az *Anyám könnyű álmot ígér* alkotója. E naplóformába írt regény hazai (magyar és román) és külhoni sikerét főlegesen most részletezni, témánkhoz visszatérendő azonban nem árt emlékeztetnünk erőteljes tájjellegére: a Kalotaszeghez hasonló, dimbes-dombos, szántókkal és kaszálókkal tarka vidék Sütő András szülőföldje is, ugyancsak nem messze Kolozsvártól. Persze, a Mezőség sem csupán domborzati formái miatt érdekes, sőt, róluk a lokálpatrióta szem sem igen gyűjthet össze különösebb érdekességeket; annál érdekesebb, jellemzőbb viszont e tájék társadalmi-etnikai múltja, jelene, ami már korántsem lokálpatrióta kuriózum, s az erdélyi, romániai magyar problematikában közép-kelet-európai, európai és világjelenségek villannak fel. Az *Istenek és falovacskák* — mely az „Esszék, újabb úti tünődések“ alcímet viseli — az utóbbi néhány év Sütő-cikkeit, bevezető tanulmányait, útirajzeit, interjúit gyűjti össze, vagyis az *Anyám könnyű álmot ígér* korszak közvetlen előzményét, készülődését, illetve utóhangjait rögzíti; egyszóval fényét, jelentőségét a kirobbanó sikerű regénytől kapja. Ezt nincs miért elhallgatnunk, még akkor sem, ha e legújabb Sütő-kötet egy részét a *Rigó és apostol* „úti tünődéseihez“ mérhető, szépirodalmi szintű esszék adják. Mindenekelőtt irodalompolitikai súlya van ennek a gyűjteménynek, hiszen fogalmi szinten találkozunk újra benne mindazzal, amit az író korábban lírai emlékezésbe, szociográfiai feljegyzésekbe, költői metaforákba foglalt.

Annál feltűnőbb hát az „európai horizontok“ és az „ősi regionalizmus“ gyakori szembesítése az *Istenek és falovacskák* lapjain. Nemcsak Tamási Aron, Szabó Pál vagy Asztalos István életműve gondolkoztatja el ironkat e tudati feszültségen, hanem Kemény Zsigmond regényeiben is a nemzeti és az általános emberi összefonódását kutatja, s a festő Nagy Imre művészetében szintén a „bartóki mintát“ véli megtalálni. Mi ez a szüntelen igazolás-keresés, vidékiség-komplexus, valós tényeket regisztráló félelem, hogy elmaradunk a nagyvilágtól, hogy kimaradunk a nagyvilágból? Egy francia, egy amerikai vagy orosz, de talán még egy lengyel író sem érzi ezt a terhet, mert természetesen tartja, hogy a maga Yonville-je, Nyizsnyij-Novgorodja vagy Yoknapatawphája — része a nagyvilágnak. A Tisza és a Szeretmente irodalmi elismertetéséért

viszont küzdeni kell, s ez a küzdelem nem könnyű, belső kételyekkel, némelykor meghasonlásokkal jár; aki pedig a Szamos vagy az Olt mellett nőtt fel, s ott éli le életét, még nehezebben szabadul gátlásaitól. Hát még ha az örökölt gátlásokat újjakkal táplálják, hamis irodalompolitikai elképzelések nevében. Sütő András idézi Asztalos Istvánnak egy esetét:

„Egyszer azt mondta neki valaki: ha valamely általános érdek — a nemzeti-nemzetiségi kategóriánál egyetemesebb érvényű — netán úgy kívánná, hogy etnikai mivoltunkat feladjuk: vállalnunk kell habozás nélkül az áldozati bárány szerepét. Vagy ama fehér lovakét. Vagy legalábbis az Ábrahámét, akinek Elóhim parancsára kedves fiát, Izsákot kellett volna feláldoznia. Mint tudjuk, kést ragadó kezét egy bátor angyal fogta le, képzeletem szerint ugyanazzal a mozdulattal, ahogyan az újabb morija-hegyi istentelenségre Asztalos is lobbót vetett, hangját magasra felkapva:

— Ha léteznek általános érdekek, amelyek a létünkre pályáznak, akkor azok nem lehetnek általánosak, s üljenek csak vissza nyugodtan a fenekükre!“

A dogmatikus torzításokra emlékezve, Sütő örömmel lobogtat meg egy Thomas Mann-levelet („Későbbben a mi akkori közös gondunk olyan helyről pattant fel, ahonnan nem is vártam volna...“), amely napjaink társadalomfejlődésének oly fontos igazságát szögezi le: a szocializmus nemzetközisége nem zárhatja ki annak népek szerinti sajátos vonásait, mert az emberi csak a nemzetiben tud megvalósulni. S miközben lelkesen csatlakozik az Asztalos elnevezte „anyajegyes irodalom“-hoz, vállalja egy elmúlt korszak revízióját is — ami egyúttal szükségszerűen önrevíziót jelent. A kizárólagosságok feladását („A dogmatikus kritika épp a természetes változatosságot nézte értetlenül, s viasz-érzékenység helyett az író nemegyszer kaptafával próbálta megközelíteni“), az elkötelezettség árnyaltabb értelmezését, a történelmi tudat megerősítését, minden reális érték megbecsülését. Sütő otthonról az öregek meséit hozta magával, az enyedi kollégiumban Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Veres Péter, Tamási Áron prózája jelentette az indítást. Ma már — mint az *Anyám könnyű álmot ígér* s az *Istenek és falovacskák* tanúskodik róla — épp ilyen fontos az ő számára a pusztakamarási nagy előd, Kemény Zsigmond irodalmi példája; nem csupán erkölcsi kötelesség kiállni a sokáig méltatlanul kezelt örökség mellett — a táji rokonság írónkat már többre: a teljesebb megismerésre ösztönzi. És valóban, Sütő András már nemcsak a Kemény-sír gondozásáért emel szót, hanem a Kemény-művek újramegjelentéséért, s mi több: maga ír előszót az *Özvegy és leánya* új kiadása elé; csodálattal beszél Kemény hatalmas ismeretanyagáról, széles körű műveltségéről, „a szellem eleganciájáról“. Ez már nem az a Sütő, akit Méliusz figyelmeztetett: „Tessék csak kinnebb merészkedni a szürguba s a szalmakalap alól!“

A híressé vált napló-regény mellett a már többször is említett Asztalos-esszé (*Anyajegyes irodalom*) néz szembe a legnyíltabban az új igényekkel, a „minőségi ugráslehetőséggel“, amelyet szerzőnk mindannyiukra nézve fontosnak, időszerűnek érzett. Szó sincs az elkötelezettség feladásáról, csakhogy az már egészen mást jelent, mint a rábólintást valamelyik parasztolvasó „tanyasi államférfiúi szinten elmondott szavai“-ra („A legfontosabb most az lenne, ha olyasmiről írnának, ami-

ket én itt elmondottam...“). Hiteles Asztalos-anekdota ez is, az idillizmus születési bizonyítványa. Ezek a megidézett anekdoták azonban a mai Sütő-írásokban kiegészülnek korszerű értelmezéssel; mint például épp az Asztalos-portréban, ilyenformán: „De annak értelme van, hogy még egy pillantást vessünk a mozdulatra, mellyel a sajátosságainkra szemet vető Altalanost a helyére ültette. Önvédelemszerűleg is. Épp ekkortájt mondogatta, hogy a Szél fúvatlan nem indul folytatásaként a nemzetiségi lét mélyebb rétegeibe készül alámerülni. Így mondta: folytatásként. Titkolt szándékában pedig az újrakezdés vágya sajogott föl; tíz esztendő tanulságainak feszítő ereje. Az 1948-ban írott krónika lapjai bizony megsárgultak. Változott helyzetben, másfajta széljárás hangjaira futott föl a szemöldöke.“ Vagy a Szabó Pál-búcsúztatóban, amikor felidézi, hogyan suhant vele az előkelő Mercedes kocsí, „a hajdani szegényparaszt új társadalmi rangjának fényes kelléke. Ablakán át nézve a világ is fényesebbnek látszott. Azon tűnődtem: vajon ez a káprázat elkapta-e a kocsí gazdáját? Vajon a létnek ezen a szintjén lehetséges-e Biharugra valóságos gondjáról beszélni?“

Ilyen és más hasonló kérdésekre a válasz: az *Anyám könnyű álmot ígér*. Elődök, kortársak példáján, saját korábbi tapasztalatain okulva, Sütő maga merült alá a lét mélyebb rétegeibe, „a kérdés állapotába“, az elkötelezettség kötése, az „anyajegyves irodalom“ parancsa szerint. És ez azt is jelenti, hogy miközben tudatosítja a nemzetiségi író magatartásának lehetséges negatívumait, „a felelősenységet, a memória konjunkturális zavarait“, a „seperjen ki-ki a maga portáján“ intésre szintén kérdéssel felel: „De hol itt a külön porta?“ Ahogy nemcsak az *Oltyánok unokáit* író Nagy István, de Kós Károly, a *Kalotaszeg* írója, sőt Tamási Áron, a székelység küldötte sem ismert „külön portát“ (gondoljunk *Budai Nagy Antal* *históriájára* vagy az *Erdélyi csillagokra!*), a mai Mezőség, a mai romániai magyarság Sütő Andrása még kevésbé fogadhatja el „a valamikor oly kínos pedantériával alkalmazott taktikát“ a véleményelfojtásra. S hogy mennyire joga van ehhez — és erre nem országos alelnöki tisztsége, hanem a román s a magyar, a romániai magyar irodalom hagyományai, szellemi és emberi kapcsolatai jogosítják fel —, azt a Beke Györgynek adott interjúban található „kislexikon“ messzeemenően példázza. Táj és világ tükröződik a barátságok és ismeretségek e több-mint-névsorolásában is, a mi tájaink s a mi világunk gondja, az egymásraultalságé, a közös problémáké, lehetőségeké. Feladatokat sejtet a román írók e Sütő-féle gyorslistája, irodalomtörténetírásunkra váró feladatokat (bár az adósság kétoldalú), de potenciális erőt is.

A vallomások így siklanak át, néha észrevétlenül, irodalompolitikába. Az *Istenek és falovacskák* minden írása lényegében irodalompolitikai is — némelyik csak az, a többség azonban „alkalmisága“ ellenére a kitűnő stilisztát, az egyéni hangú s már a „szellem eleganciájára“ is fogékony szépirót mutatja. Sütő némelyik emlékezése, új „úti tűnődése“ nyugodtan szépprózának nevezhető, a művészi alkotásnak kijáró figyelmet érdemli. Tamási Áronról írja, de saját prózájának javát is jellemzi vele: „Mondandóján innen és túl, ha csak nyelvi kincseit nézzük: megannyi tükör az anyanyelvi ábrázatnak mindenreggeli számbavételéhez. A szokványos kérdést: miként szolgál az egészsége — az ő

mondatainak bartóki lejtése módosíthatná bennünk ilyenformán: hogy s mint szolgál, uram, az édes anyanyelve?“

Sütő András újabb művei a tájhoz (hogy ne mondjuk: provinciához) kötődés és az általános emberire törekvés gazdag nyelvi példatárával szolgálnak. Amikor ezt írja például Tamásiról: „A mindenkoron elkobzott kicsiszékek deszkaanyagából ácsolta magának Jákob létráját — már a húszas években is — olyan magaslatok felé, ahol a népsorsban küszködő gond a szabadságot vélte megtalálni“ — egyszerre idézi a népnyelv és Tamási Áron novelláinak átpoetizált tárgyiasságát, játékoságát, biblikus példázatosságát s a tárgya fölé emelkedő, erkölcsi kategóriákban fogalmazó esszé-nyelvet. Metafora-gazdagsága irigylésre méltó — néha már a bőség zavarával lep meg. (A képek halmozása, erőltetése, a tartalomtól függetlenül is, kissé meghökkent ebben a mondatban: „Az a bűvés erkölcsi erő, amit közönségesen tehetségnek hívunk, a közösségi érzület magzatvize nélkül fulladásra van ítélve.“ Egyik Nagy Imre-arcképvázlatában egyébként e kategorikus állításának bizonyos fokig ellentmond: „Miként az oly sokféleképpen átélt, megszenvedett vagy filozófiává növesztett magány: a közösségi elkötelezettség sem az egyedül üdvözítő és ujjongó abszolútum; a megváltás sem, aminek ezt a szolgálatot minduntalan — hisz cselekvéseink értelmét keressük — látni szeretnők.“)

Sütő metaforáit hiba volna azonban szövegkörnyezetükből kiszige-
telve, csupán esztétikai szépségük alapján értékelni. Azok az igazán jelentős költői képei, amelyek erkölcsi ítéletet hordoznak. Mint a *Perzsák* e mondatában: „S mivel sem nyelvüket és szokásaikat, sem igazi képességeiket nem ismerte: kizárólag aszerint ítélte meg őket, hogy saját fajtájukat hány levágott fővel képviselik a hűségesküvések ügetőversenyén.“ Az úti élményből, a történelemidézésből erkölcsi példázat lesz, egyetemes gondok megfogalmazása; de a messi tájon írónk éppúgy nem tud elszakadni gondolatban az otthontól, mint ahogy Mikes Kelemen sem tudott. Mikes Kelemen persze nem alkalmazott afféle fordított „elidegenítési effektust“ leírásában. Sütő itt ezt teszi, mert így hozhatja közelebb olvasóihoz, így értelmezheti perszopoliszi élményét. Már-már azt hisszük, történelmi esszét olvasunk, de ekkor mintha hirtelen ránk szólnának: „Újabb csoportképbe invitál a tolmács. Jó messzire csellengtem el a küldöttségüktől. Megkérem: álljon oda helyettem a lencse elé mosolyogni. Még maradni szeretnék itt, a fekete kövek között. Hideg szél fúj, de nem az otthonról ismerős vacsoraosztogató, mely a kalács illatát egyik háztól a másikig elviszi, hanem afféle történelmi és szigorú, akár egy motozó rendőr.“ A hangváltás, az objektív hangú történelmi esszé megszakítása az útirajz közvetlenségével — szerkezeti elemmé válik, copulává, mely jelent és múltat, tájat és világot köt össze.

Egy-egy ilyen példa, de a stílusjegyeken és az ábrázolásbeli sajátosságokon túl, Sütő mindhárom utóbbi könyve — s az újraolvasandó Kós-életmű a maga problémalátó gazdagságával népi és modern, provincia és nagyvilág, nemzeti és egyetemes ismétlődő, hagyományos szembeállításának a tarthatatlanságáról — provinciális voltáról győz meg.

A példák száma természetesen a „moderneknak“ oldaláról ugyancsak szaporítható.

W. Hayward
J. 1920

W. Hayward